

fel, az a relativizálás szerbellenes éle, ami a rendszerváltás, illetve a jugoszláv háború után még mindig keresztezi a balkáni megbékélést, a számszerűleg élre került szerb áldozatokat hozzávonva a holokauszt egyetemességéhez. Az ellentmondás kiküszöbölése további türelmes, fáradhatatlan és őszinte műtfeldolgozó munkát igényel.

Komáromi Sándor

Európa és töredékei: Europanizáció, nacionalizmus és a provincialitás geopolitikája Litvániában

Klumbyté, Neringa: Europe and its Fragments: Europeanization, Nationalism, and the Geopolitics of Provinciality in Lithuania = Slavic Review, 70. vol. 2011. 4. no. 844–872. p.

Függetlenségének 1991-es elnyerése után Litvánia mint demokratikus európai állam, fogalmazta meg önmagát. Az új nemzeti ideológiát formáló elit retorikájában hangsúlyos szerepet játszott a múlttal való szakítás, a szovjet uralom elutasítása, és annak minden értelemben negatív színben való feltüntetése. A Litván Reformmozgalom (Sajüdis) vezetői felszólalásaikban a szovjet uralmat a gonosz, az elnyomó, a totalitárius, a civilizálatlan, az immorális és az embertelen jelzőkkel illették. Ezzel párhuzamban a „nyugat”, és „Európa” a demokrácia, a szabadság, a civilizáltság, a moralitás és az emberség ideálját testesítette meg a szemükben. Az ország közvéleménye és politikai elitje elfordult a „kelettől”, és teljes mértékben a nyugati integrációt tűzte ki céljául, amely az ország 2004-es európai uniós integrációjával, illetve a NATO-hoz való csatlakozásával ma már megvalósultnak mondható.

Ugyanakkor mára a helyzet sok tekintetben megváltozott. Nem ritka, hogy ugyanaz a személy, aki a nemzeti mozgalom időszakában aktív szerepet játszott a fent említett célok elérésében, ma euroszkeptikus álláspontot hangoztat. Ez viszont nem azt jelenti, hogy a litvánok nagy többsége elfordult volna az Európai Uniótól, vagy visszasírná a korábbi állapotokat. Jelen pillanatban annak a paradox helyzetnek lehetünk szemtanúi, amelyben egyszerre van jelen az euroszkepticizmus, a nacionalizmus az elmélyülő europanizálódással.

Jelen írás azokat a nemzeti ideológiákat vizsgálja, amelyek a „keleti”, vagy „szovjet” identitás felélesztésére tesznek kísérletet. A folyamat elemzésének céljából itt a *provincialitás geopolitikája* kifejezést használjuk. Ez a kifejezés arra a nemzetpolitikai térre utal, melyet az egyenlőtlen hata-

lom- és privilégiumelosztás hoz létre egy nemzetközi közösségen belül. Litvánia példája megmutatja, hogy bár az EU politikája és egységesítő, multikulturalizmust hirdető üzenetei segítségével megpróbálja kiüresíteni a nemzeti eszmét, éppen ez az eszme az, ami lényegi részét képezi egy ország europanizálódásának. Litvánia számos európai eszmét épített be saját nemzeti identitásába, de számos esetben vitatkozik is velük. Így elmondható, hogy Európa csak töredékekben létezik, és az európaivá válás folyamatát mindenkor helyi sajátosságok befolyásolják.

A cikk két eset kapcsán vizsgálja a nemzeti ideológiák létrejöttét: 1. Beresnevičius: Imperijos darymas (Egy birodalom létrehozása, 2003) című művében megjelenő politikai gondolatok bemutatása; 2. A Litvániában reneszánszukat élő „szovjet” termékek, (pl. a Samonas cégnek jelentős nyereséget termelő virsli) és a hozzájuk kapcsolódó nosztalgia jelenségének vizsgálatával. Amint azt látni fogjuk, mindkét eset a keletorientált nemzeti ideológiák újbóli megerősödésre szolgáló kiváló példát. A kelet felé fordulást sürgető elképzelések szerint a kelet sem forrása, sem jele a gyengeségnek, visszafordulásnak, bizonytalanságnak vagy korrupciónak. Éppen ellenkezőleg: a kelet az erőt, a haladást és a gazdagodás lehetőségét jelképezi.

Europanizáció és a provincialitás geopolitikája

Litvániában „Európa” az egyik legfontosabb helyet foglalja el a mindennapi életben, a politikában és a jogalkotásban. Az ország 2004-ben vált az EU tagjává, 2007-ben csatlakozott a schengeni övezethez, és a várakozások szerint 2013-ban bevezeti az eurót. Ugyanakkor, a többi kelet-európai államhoz hasonlóan Litvániának is meg kell küzdeni a nyugati államoktól eltérő történelmi fejlődése által elé állított nehézségekkel, összefoglalva: szocialista örökségével. Az erről szóló diskurzus során Litvániában gyakran kerül elő a provincialitás fogalma. A litvánok nagy többsége mindig is úgy tekintett az országra, mintha az a nyugat egy tartománya lenne keleten. A litvánok saját magukról azt tartják, hogy történelmük során mindig is szigetként magasodtak ki a keleti államok közül, mivel mind közül ők képviselték leginkább az európai értékeket, kulturálisan, politikailag és gazdaságilag egyaránt. Ennek ellenére mégsem érzik valóban európainak magukat. Számukra a „nyugat” mindig csak elérendő cél, vagy eszmény, de sohasem realitás. A közgondolkodást formáló értelmiség véleménye szerint a provincia egy olyan hely, ahol az emberek nem úgy szeretnék élni, mint teszik, hanem mint valahol máshol tehetnék. Beresnevičius szerint Litvánia történelmileg nehéz sorsa éppen a szellemi és földrajzi értelemben vett provincialitásából ered.

Egy birodalom létrehozása

Gintaras Beresnevičius (1961–2006) jól ismert litván tudós, író és újságíró szerint az unióhoz való csatlakozás Litvánia államiságának, és függetlenségének feladásával volt egyenlő. Ugyanakkor ő sem látott más alternatívát, és nem győzte hangsúlyozni, hogy a litvánoknak az adott keretek között is meg kell próbálniuk megőrizni saját identitásukat. Sőt! Még ennél is továbbmenve kifejtette, hogy Litvániának az unió vezető szereplőjévé kell válnia, és egy „keleti” szellemiségű Európai Uniót kell létrehoznia. Litvánia provinciális státusában ő nem a lemaradottságot, másodrendűséget, hanem a „barbár” erő és vitalitás forrását látta, melynek segítségével Európa kimozdítható az általa nehézkesnek, döntésképtelennek ítélt helyzetéből. Beresnevičius új Litván Nagyhercegséget álmódott, a Vilnius vezette „keleti” szellemiségű Európai Unió köntösébe öltöztetve. Az „Egy birodalom születése” nem más, mint a kelet által orientált európanizációs folyamat felrajzolása, melynek vezető ereje Litvánia. Beresnevičius könyvének fogadtatása és idő előtt bekövetkezett halálának köszönhető utóélete nem mentes az ellentmondásoktól. Mértékadó tudósok és a mérsékelt politikai erők képviselői a mű méltatása mellett sosem felejtik el megjegyezni annak szándékosan provokatív, utópisztikus voltát. Abban természetesen egyetértenek a szerzővel, hogy Litvánia képes mediatori szerepet játszani a kelet és a nyugat államai között, de egy Vilnius központú, kelet által orientált Európai Uniót a fantázia világába tartozónak tekintenek.

A „szovjet” virsli esete

Más posztszocialista államokhoz hasonlóan Litvániában is, az új uniós szabályozások megjelenésének köszönhető, hogy számos „szovjet” termék lekerült az áruházak polcairól. Általában véve ezeket a termékeket egészségtelennek, és nem megfelelő tápanyag-összetételűnek ítélték. Ám az unióhoz újonnan csatlakozott államok idővel mind rájöttek, hogy a boltok polcait megtöltő, és az emberek számára elérhető áru élelmiszerek szemnyit sem jobbak a volt „szovjet” élelmiszereknél, sőt! Ebből kifolyólag a litvánok is a saját maguk által előállított, tartósítószer-mentes termékek felé fordultak, illetve a múlt iránti nosztalgia által mozgatva, ismét keresni kezdték a „szovjet virslit” a hűtőpultokban. Erre a kettős jelenségre természetesen az élelmiszer-ipari cégek is reagáltak, és profitérdekeltségükből kifolyólag tovább is gerjesztették a folyamatot. Az unióból származó élelmiszerek visszautasításának természetesen nem csak anyagi vagy egészségügyi oka van. A 2000-es évek második felében felerősödő euroszkepticizmus is jelentős szerepet játszik benne. Az itt említett „szovjet virsli”

valójában a Samsonas húsipari cég egy termékcsaládjának a neve, de egyben szimbóluma is a mesterséges tartósítószer- és húspótlószer- (pl. szója) mentes kor termékeinek is. Természetesen azt se felejtjük el, hogy a Szovjetunióban és a volt szocialista országokban hiánygazdaság uralkodott, ezért az emberek nem mindig juthattak hozzá bizonyos élelmiszerekhez. Éppen ezért a virsli, a kolbász és egyéb húsféleségek mind a jólét szimbólumaivá váltak. A „szovjet virsli” tehát arra az időre emlékezteti az embereket, amikor az unió előírásai még nem korlátozták a természetes anyagok felhasználhatóságát az élelmiszeriparban, és pl. senkinek sem jutott eszébe tej helyett tejport, vagy tojás helyett tojásport használni. Ez a nosztalgia persze egyben azt a hamis illúziót is kelti az emberekben, mintha az egész kommunista időszak jobb lett volna a mai rendszernél. A polgárok hajlamosak rá, hogy a „szovjet virsli” piaci megjelenése és más hasonló jelenségek alapján a Szovjetunióhoz kötődő múltat mint a létbiztonság, a jólét és a gazdasági gyarapodás időszakára tekintsenek. Láthatólag, sokan már elfelejtették, hogy azt a finom virslit bizony csak a pult alól kaphatták, és hogy a létbiztonság, amiben éltek is csak mesterségesen volt fenntartható.

A nosztalgia sokszor többet árul el a jelenről, mint a múlttól. A „szovjet” márkajelzéssel ellátott termékek nem kizárólag a kommunista múlt után vágyakozókban keltenek pozitív érzéseket. Sokakban pusztán egyfajta közösségi érzés támad fel valamivel kapcsolatban, ami litván („szovjet-litván”), ami hagyományos, ami nem nyugati, ami tiszta és egészséges.

Az „Egy birodalom létrehozása” és a „szovjet” virsli példák azokra az újonnan megjelenő nemzeti eszmerendszerekre, amelyek szembehelyezkednek az 1980-as évek végén megjelenő és egészen az uniós csatlakozásig ható nyugatorientált nemzeti ideológiákkal. Ez utóbbiak legsajátságosabb vonásai természetesen a szovjet múlttal való szembehelyezkedés és a visszatalálás Európához voltak. Az általunk tárgyalt két példa viszont világosan jelzi, hogy a litván társadalom jelen pillanatban már nem érzi teljes bizonyossággal, hogy a nyugathoz való csatlakozásban megtalálta a számítását, és keresi a kelethez való visszatérés, illetve az önállóság és a függetlenség lehetőségeit.

Juhász Gergely Ákos